

A gyermekvédelmi rendszer és az iskola kapcsolata a korai iskolaelhagyás megelőzéséért

Magyarországon a rendszerváltást követően megjelenő társadalmi változások és problémák (munkanélküliség, szegénység, kiszolgáltatottság) nyomán felszínre kerülő társadalmi beilleszkedési zavarok erőteljesen jelennek meg az iskolák falain belül is. Ilyen tünetnek tekinthetjük az iskolai lemorzsolódást, bár a jelenség nem volt ismeretlen a rendszerváltást megelőző időszakban sem, jelentősége az utóbbi évtizedekben túlzás nélkül állíthatjuk, jelentősen felértékelődött. A tudásalapú társadalom és gazdaság megjelenése az elmúlt évtizedekben komoly kihívások elé állította az oktatás világát többek közt a fiatalok körében is növekvő munkanélküliségi mutatók okán.

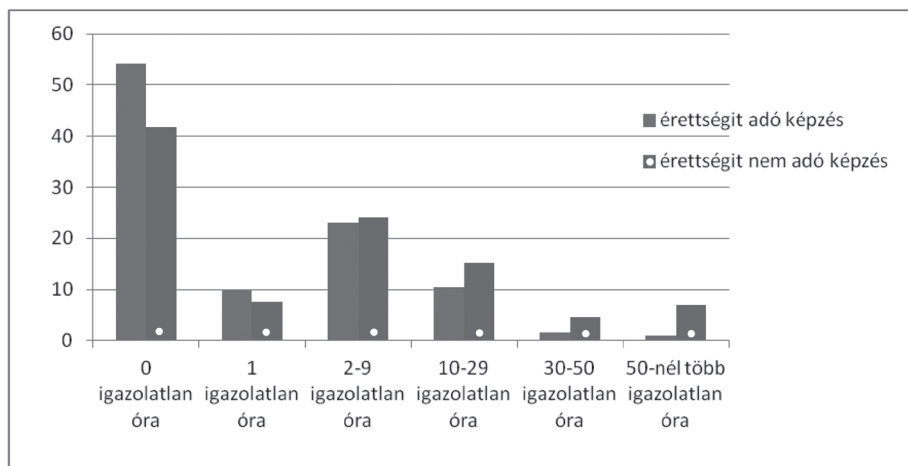
A jelen összefoglalásban az iskolai problémák közül az igazolatlan hiányzásokra fókuszálunk, mint az iskolai lemorzsolódást megelőző jelzésre a tanulók részéről (Fehérvári, 2008). Ennek kapcsán a tanulmány célja, hogy bemutassa az iskolák és a szociális ellátórendszer közötti kapcsolódást, kiemelten kezelve a korai iskolaelhagyás szempontjából veszélyeztetett tanulókkal való munkát.

A bemutatott adatok egy része szakképző iskolákban és szakközépiskolákban készült kutatásból¹ származik, melynek keretében kérdőíves adatfelvételt, interjúkat és fókusz-csoportos beszélgetéseket végeztünk tanulókkal, pedagógusokkal, gyermek- és ifjúságvédelmi felelősökkel. Ezt a kutatást kiegészítettük a jelenlegi kutatásban olyan szakemberekkel készített interjúkkal, akik gyermekjóléti szolgálat munkatársaként kerülnek kapcsolatba a családokkal és tanulókkal, valamint az iskolákkal. Az általuk végzett munkát is bemutatjuk, a köznevelés és a gyermek- és ifjúságvédelem rendszer kapcsolódási területeinek, feladatainak és szabályozási nehézségeinek kiemelésével.

Igazolatlan hiányzások

Az Alternatív Vitarendezés program hatásvizsgálatába bevont iskolák életében tipikus problémának számító tevékenységek közül kiemelkedik a tanulók tanórákról való lógása: a válaszoló igazgatók és pedagógusok kétharmada szerint meglehetősen gyakran okozott gondot intézményükben. A diák válaszadók felével már előfordult, hogy lógott egy-egy óráról, és 6 százalékuk válaszolta, hogy gyakran előfordul ez vele. Képzési típus tekintetében a szakképző osztályokba járóknál magasabb az arány, akár a rendszeres, akár az alkalmi lógásokat nézzük, ugyanakkor jelentős szerepet játszik ebben az életkor is: a fiatalabb tanulók kevésbé mernek kockáztatni.

Hasonló kép rajzolódik ki, ha a tanulók igazolatlan óráinak alakulását vizsgáljuk ezen iskolákban. Igazolatlan órákat elsősorban a szakiskolások halmoznak fel, a 9-nél több igazolatlan órával rendelkezők között elsősorban őket találjuk, az érettségít adó képzésnél pedig 30 óra fölött a tanulók nagyon kis aránya mulaszt.

1. ábra. Igazolatlan órával rendelkező tanulók a vizsgált intézményekben (az intézmények összes tanulójaához viszonyítva) (forrás: KIRSTAT 2011/12)

Az intézményi házirendek vizsgálata segítségével megvizsgáltuk, hogy az iskolák miként kezelik az igazolatlan hiányzásokat. Alapvető szabály (ezt a jogszabályi keret lehetővé teszi), hogy a pedagógusok a késéseket, azok időtartamát percben számolva rögzítik a naplóban, majd a percek összeszámlálása után váltják át órává (45 percenként). A házirendekből és az interjúkból az derült ki, hogy a szabályozás nem egységes, a tanár, igazgató mérlegelésére bizza a döntést. Ha az intézmények az igazolatlan hiányzások esetében a házirendben rögzített szabályok szerint szankcionálnak, a tanulót dupla büntetés éri. Egyrésztől az igazolatlan órák mértékétől függő fegyelmi fokozatot (osztályfőnöki figyelmeztetéstől a fegyelmi eljárásig) rónak ki rá, másrésztől az iskola a törvényi előírásoknak megfelelően jelzést küld először a szülőnek, majd a lakóhely szerint illetékes gyermekjóléti szolgálatnak, később pedig a gyámhatóságnak (a szabályozás időbeli változásait ebben a tanulmányban nem mutatjuk be). A lógás az iskoláztatási támogatás (korábban családi pótlék) felfüggesztését vagy szüneteltetését vonja maga után 50 igazolatlan óra felett.²

Ha a tanórákról való igazolatlan hiányzások okait keressük, a diákokkal és tanárokkal folytatott interjúk és fókuszcsoporthozos beszélgetések azt mutatják, hogy ezek egy része sajátos védekezési mód a tanulók részéről a számukra unalmas tanórák ellen, de a tanárral való konfrontálódás elkerülésére is szolgál, hiszen néhány esetben valamilyen, a diák által személyesnek vélt vagy valós nézeteltérés áll a háttérben. A pedagógusok szerint az okok között jellemző a számonkérés elkerülése is, valamint a határok próbálgatása.

A kérdőíves felmérés adataiból arra következtünk, hogy a tanulói motivátlansághoz hozzájárul, hogy a szakiskolai tanulók viszonylag nagy hányada nem abban az iskola-típusban és nem azt a szakmát tanulja, amit általános iskolában – tanulmányi eredményeitől függetlenül – elképzelt magának: a vizsgált szakiskolai tanulók több mint fele szeretett volna szakközépiskolai képzésben tanulni a szakiskola helyett. Számos tanuló azonban különböző okok miatt nem ott folytatja tanulmányait: a válaszolók alig több mint 60 százaléka tanulta azt a szakmát, amit szeretett volna, csaknem 30 százaléku pedig másik iskolát és másik szakmát tanulna, ha tehetné.

A szakközépiskolai osztályokban jobb a helyzet: a tanulók csaknem 80 százaléka abban az iskolában tanul, ahova járni szeretett volna, háromnegyedük azt a szakmát tanulja, amit szeretett volna, mégis 25 százalékuk legszívesebben másik iskolában és másik szakmát tanulna.

Pedagógus és intézményvezető interjúalanyaink narratíváiban az iskolában jelentkező problémák legtöbb esetben a családi háttérre, annak működési zavaraira vezethetők vissza. A tanulók családi háttere sok esetben meglehetősen bonyolult kapcsolatokról tevődik össze, emellett a pedagógusok nem ritkán érzékelik úgy, hogy a gyermekekre nem, vagy csak igen kevés időt tudnak vagy akarnak fordítani a szülők. Jellemzően nehéz motiválni azokat a tanulókat, akiknek a szülei hosszabb ideje nem dolgoznak, esetlegesen többgenerációs munkanélküliség van a családban. Sok esetben nem csupán a szegénység jelent gondot, hanem a nehéz élethelyzetekre egyéni szinten adott különféle destruktív válaszok, mint pl. a szenvedélybetegségek vagy életviteli problémák. Megfogalmazásuk szerint az érintett családoknál hiányzik a pozitív értelemben vett követendő minta, a szülők nem tudnak társadalmilag elfogadott példát mutatni és célokat adni gyermekeiknek.

Mint már említettük, az igazolatlan hiányzások halmozódása legtöbb intézményben fegyelmi büntetésekhez, végezetül fegyelmi tárgyaláshoz vezet. Bár a fegyelmi tárgyalások leginkább formalizált eljárásoknak tekinthetők, a vizsgált intézmények némelyikében a komolyabb, visszatérő magatartási problémák esetén nagy hangsúlyt fektettek – az eljárás keretein túl – a háttér feltárására, ehhez eszközként használva a szociális munka, szociálpedagógia eszköztárából elsajátított úgynevezett segítő beszélgetést. A programban részt vett intézményekben talákoztunk legalább egy olyan szereplővel, aki azt a szemléletet képviselte, hogy a pedagógiai munka elengedhetetlen része a diákokkal való törődés, szükségleteik figyelembe vétele, a feltáró beszélgetések, a szocializáció esetleges korrekciója, ugyanakkor azt is érzékeltük, hogy bár a munkájukat elismerik, szemléletük legtöbb helyen – egyelőre – még nem terjedt el a tanári kar szintjén.

Mindemellett több helyen kiemelték a szülőkkal való kapcsolattartás fontosságát is. Az iskolák gyakorlatában legtöbb esetben általánossá vált, hogy a szülőekkel többféle csatornán át is tartják a kapcsolatot a hagyományos, ám alacsony látogatottságú fogadóórák és szülői értekezletek mellett elsősorban a telefonálásra helyeződött át az elmúlt években a hangsúly az osztályfőnöki munkában. Az iskola, osztályfőnök számára problémás tanulók szülei azonban sokszor így is elérhetetlenek, a megkeresésekre nem reagálnak, a pedagógusokat nem hívják vissza, nem keresik fel. Néhány iskola éppen ezért, felismerve a célcsoport sajátosságait, fokozott figyelmet fordított a családlátogatásra – ha lehetőség volt rá, az iskola szociális munkása, szociálpedagógusa kereste fel a családokat. Mások kihelyezett fogadóórával próbáltak közelebb férkőzni a családokhoz: azokra a településekre mentek ki a pedagógusok, ahonnan több tanulójuk is érkezett.

Az intézmények csaknem fele el volt látva iskolapszichológussal a vizsgálat időpontjában. A korai iskolaelhagyás szempontjából szintén fontos tényező a tanulási nehézségekkel küzdő tanulók fejlesztése: a vizsgált iskolák több mint 70 százalékában dolgozott gyógypedagógus vagy fejlesztőpedagógus, azon intézmények mindegyikében, ahol a hátrányos helyzetű tanulók aránya meghaladta a 40 százalékot. Megjegyzendő azonban, hogy az általuk gondozott tanulók zöme az interjúk tanúsága szerint az alapfokú oktatás során nem kapott semmiféle speciális segítséget. Ez pedig az általános iskolák felelősségére irányítja a figyelmet. Egy országos reprezentatív felmérés adataiból az is kiderült, hogy az általános iskolák mindössze 60 százalékában dolgozott nem logopédiai területet ellátó gyógypedagógus (KSH, 2011. 06. 22.).

2012-ben minden vizsgált intézmény alkalmazott gyermek- és ifjúságvédelmi felelőst³, külön (általában félállásban ellátott) munkakörben, akinek fő feladata volt, hogy a hozzá beérkező (szülők, tanulók, pedagógusok) jelzések alapján a tanulóval elbeszélge-

tett, veszélyeztetés gyanúja esetén családlátogatást végzett, és ha a pedagógiai eszközök nem voltak elégségesek a probléma kezelésére, a gyermekjóléti szolgálat felé jelzést küldött az iskola. A gyermekvédelmi jelzőrendszer részeként részt vett a tanulóit érintő esetmegbeszéléseken, gyámhatósági tárgyaláson a gyermek érdekeit képviselve. Ugyancsak feladata volt az iskola különféle prevenciós programjainak kidolgozása, megszervezése, különös tekintettel az egészségre nevelésre és a kábítószer használat megelőzésére.

Hatékonyabb, szakszerű segítséget biztosító szociális munkás, szociálpedagógus azonban összesen hat helyen tevékenykedett a válaszoló 36 iskolában.

A szakemberek a szocializáció érdekében különféle foglalkozásokat, programokat vezettek be: élménypedagógia, stresszoldás, önismereti és személyiségfejlesztő foglalkozások, kommunikációs készségek fejlesztése, konfliktuskezelési módok tanítása mellett néhány intézmény arra is hangsúlyt fektetett, hogy a tanulókról a pedagógusok között is kialakuljon párbeszéd, ilyen figyelemre méltó kezdeményezés az azonos osztályban tanítók rendszeres megbeszélése. A tanulói feszültség levezetésére szonál néhány órák közti szünetekben használt sporteszköz is (csocsó, asztalitenisz, kosárlabda stb.).

Gyermekvédelmi feladatok az iskolában

A bemutatott kutatás adataiból is természetesnek tűnik, az iskolában dolgozó pedagógusok napi szinten látnak el a gyermekek jólétével kapcsolatos feladatokat is. Igyekeznek megismerni családi hátterüket, problémáikat, és lehetőségeik szerint (főként pedagógiai) eszközök segítségével igyekeznek a tanulónak segíteni. Ilyen segítségnek tekinthetjük –immár az AVR kutatástól elszakadva– a rászoruló tanulók élelemhez juttatását, vagy azt a példaértékű helyi kezdeményezést, amely a tanulók reggeli iskolába juttatását szervezte meg a gyermek lakóhelyéről. Azonban vannak olyan problémák vagy élethelyzetek, amelyek olyan mértékben veszélyeztetik a tanuló fejlődését, hogy azt nem lehet az iskola falai között kezelni, az osztályfőnökök nem tudnak a tanulónak segítséget nyújtani. Ennek megoldása érdekében kapcsolódik be az iskola mint intézmény a gyermekvédelmi jelzőrendszerbe, 2013. szeptember 1-ig a gyermek- és ifjúságvédelmi felelős munkája által.⁴ Az iskolai gyermekvédelmi munkát vizsgáló kutatások azonban ritkák. Jó mutatója lehet e tevékenységnek a gyermekvédelmi jelzőrendszerben való együttműködés, mely elsősorban függ a működtetéséért felelős gyermekjóléti szolgálatoktól. A gyermekvédelem területén az alapellátásban dolgozók szerint több tényező befolyásolja az iskolai munka sikerességét, függetlenül attól, milyen modell szerint valósul meg. Ilyennek tekinthető a gyermekvédelmi felelős személyi alkalmassága és feladatra való felkészültsége, valamint az iskolavezető és a gyermekvédelmi felelős együttműködési képessége, partnersége, hiszen a hatékony munka alapvető feltétele, hogy az intézmény elköteleződjön a gyermekek érdekei mellett, s ennek képviseletében az iskolavezetés szerepe kulcsfontosságú. Mint más területeken végzett kutatásokból is egyértelművé vált, a vezetés által képviselt szellemiség határozza meg a pedagógusok problémákhoz való viszonyulását, sőt bizonyos esetekben egymás közti együttműködésüket is. Néhány iskolaigazgatóval folytatott beszélgetés arra is felhívja a figyelmet, hogy a tantestületekben eltérő mértékben ugyan, de dolgoznak olyan pedagógusok is, akik nem vagy nehezen tudnak azonosulni e szemlélettel. Nagy mértékben függ a munka mennyisége és eredményessége a tanulók szociális összetételétől.

A 2013-ban hatályba lépett Köznevelési törvény a nevelési-oktatási intézmény gyermek- és ifjúságvédelmi kötelezettségét írja elő, melynek megszervezésére és ellátására az iskola vezetőjét nevezi meg felelősként, azonban nem nevesíti sem a gyermek- és ifjúságvédelmi feladatok körét, sem a feladat elvégzésének szakmai felelősét, és rendeltileg sem szabályozza. A fenntartóváltás bonyodalmakat okoz: míg az önkormányzatok

fenntartásában lévő intézmények a feladathoz megkapták a szükséges eszközöket (óra-kedvezmény, pótlék, továbbképzés finanszírozása, kapcsolódó költségek térítése stb.), a terület pillanatnyilag teljesen lefedetlenné vált.

Egy gyermekvédelemben dolgozó interjúalanyunk ugyanakkor kedvező helyi példát mutatott be. 2013 szeptemberében összeomlani látszott az általuk működtetett iskolai jelzőrendszer, a tankerületnél sikerült személyes megbeszélésekkel elérni bizonyos kedvezményt: a gyermek- és ifjúságvédelmi feladatot ellátó pedagógusok délutáni benntartózkodásuk alatt látják el jelenleg e munkakört, munkacsoportjuk vezetője (gyermekvédelmi koordinátor) pedig munkaközösség-vezetői pótlékot kap. A gyermekjóléti szolgálat átütemezte délutáni időszakra az iskolákkal való megbeszéléseket, és kölcsönös kompromisszumok árán tudják tovább működtetni az eddig eredményesen működő rendszert. Ez az egyéni példa is mutatja a szektorok közötti együttműködés fontosságát, azonban jelenleg nem tudjuk, hány helyen született a problémára bármilyen helyi szintű megoldás.

Az iskola a tanuló lakóhelye szerint illetékes gyermekjóléti szolgálat felé is küld jelzést a problémák észlelése esetén, így az igazolatlan hiányzásoknál is – erre jogi felhatalmazást ad a 20/2012-es EMMI rendelet, amely az iskolák számára előírja, hogy az első igazolatlan óra után értesíteniük kell a tanuló szülőjét, gondviselőjét, a későbbiekben a gyermekjóléti szolgálat közreműködésével keresi meg a szülőt. Általános iskolák esetében ez általában nem jelent gondot, ha a tanuló azon a településen lakik, ahol az iskola működik. Középfokú oktatási intézmények esetében már bonyolultabb a helyzet: mivel az iskolák általában nagyobb településeken (városokban) vannak, tanulói összetételük lakóhely szerint igen heterogén, több gyermekjóléti szolgálat felé kell jelzést tenni. A kapcsolat nem mindig zökkenőmentes. A gyermekjóléti szolgálat dolgozói szerint az iskolák nem küldenek sok esetben jelzéseket, vagy nem a hiányzások korai időszakában jeleznek (feltételezik, hogy a családokat nem akarják nehéz anyagi helyzetbe hozni az iskoláztatási támogatás elvesztése miatt, és előfordul, hogy félelem okán nem jeleznek). Másrészről az iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök közül többen jelezték, hogy meglátásuk szerint néhány (főként kisebb) településen nem elég hatékonyan valósul meg gyermekvédelmi feladatok ellátása, ezért nem szívesen küldenek jelzést, hiszen eddigi tapasztalataik azt mutatják, nem hozta meg a várt eredményt. Egy másik probléma a jelzőrendszer működtetésére vonatkozóan, hogy addig, amíg az iskolák önkormányzati fenntartásban voltak, a rendszer az azonos fenntartó alatt működő intézményekre terjedt ki, a működés főként az adott gyermekjóléti szolgálat munkáját minősítette. Az általános iskoláknál rendszerint nem jelentett problémát (bár egyes gyermekjóléti szolgálat által összeállított beszámolók azt mutatják, hogy az általános iskolai képviselőt sem mindenhol egyformán aktív), viszont a középfokú intézmények esetén igen.

A gyermekvédelmi rendszer

Az 1997-ben megalkotott gyermekvédelmi törvény⁵ előírása értelmében a gyermekvédelmi hatósági feladatokat a jegyzőkre és a városi polgármesteri hivatalok gyámhivatalaira telepítette, a gyermekvédelem rendszerét az önkormányzati szociálpolitikához kapcsolta (Hoffman, 2013). Ennek értelmében a települési önkormányzatok (önállóan vagy társulások formában) kötelezően feladata a gyermekjóléti szolgálat működtetése, amelynek elsődleges szerepe van a veszélyeztetettséget jelentő helyzetek megoldásában. A gyermekjóléti feladatokat ellátó intézmény feladata a veszélyeztetettség⁶ észlelésére úgynevezett gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszert működtetni, ezt már többször is említettük, de részletesebben is be szeretnénk mutatni.⁷ A jelzőrendszer tagjai közül a statisztikák szerint a legaktívabbak a közoktatási intézmények: 2010-ben a jelzések

csaknem 45 százaléka innen érkezett, valamivel több mint negyede pedig a jegyzőktől. Kevesebb aktivitást mutat a védőnői szolgálat, a rendőrség (6 százalék), a legkevesebb bejelentés pedig az orvosoktól érkezik. Ezen intézmények egy részről kötelesek jelzést küldeni a gyermekjóléti szolgálat felé, ha egy gyermek veszélyeztetettségét észlelik, másrészt kötelesek hatósági eljárást kezdeményezni (azaz közvetlenül a gyámhatósághoz fordulni) súlyos veszélyeztetettség – bántalmazás, súlyos elhanyagolás és egyéb súlyosan veszélyeztető ok – fennállása esetén. Egymás irányában is együttműködési és tájékoztató kötelezettséget ír elő számukra a jogszabály. A jelzőrendszer működtetése azért szükséges, mert előfordul, hogy több intézmény is foglalkozik egy-egy családdal, családi problémával, ám az ellátás nem összehangolt módon történik. Emellett fontos alapelv a mielőbbi beavatkozás, így a jelzőrendszer szerepe az esetek felderítésében nagy jelentőséggel bír. Azonban gyakran tapasztalható, hogy a jelzésre kötelezettek számára – így az iskola számára is – nehézséget jelent a veszélyeztetettség, különösen a rossz bánásmód felismerése és megkülönböztetése, sőt, a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek szerint az sem ritka, hogy az egyes szereplők nem ismerik vonatkozó feladataikat. Az együttműködések nehézségét mutatja, hogy a gyermekvédelmi szolgálatok túlterheltek, és nem minden esetben adnak visszajelzést a jelzőnek arról, mi történt a jelzést követően (Herczog, 2012).

A korai iskolaelhagyás szempontjából legfontosabb intézkedéseket mutatjuk be a következőkben, melyek a gyermekvédelem feladatkörébe tartoznak.⁸

Mi történik tehát abban az esetben, ha az iskolából jelzés érkezik az igazolatlan hiányzások miatt? A gyermekjóléti szolgálat minden egyes esetben megteszi a következő lépéseket: felveszi a kapcsolatot az érintett családdal, családlátogatást végez, és információgyűjtés céljából környezettanulmányt készít a jelzést követő rövid időn belül. A cél annak megállapítása, hogy fennáll-e olyan probléma, amely beavatkozást igényel. A családgondozók az igazolatlan órák jelzése miatt gyakran találkoznak olyan családokkal, amelyeket már gondoztak, és csak kisebb mértékben kerülnek számukra ismeretlen családok a látóterükbe. Egy vizsgált fővárosi kerület gyermekjóléti szolgálatának esetében számszerűen a következőképp nézett ki: 2012-ben a jelzések fele érkezett az iskolákból, háromnegyedrészt az igazolatlan hiányzások miatt. Ezen esetek felében nem gondozott családokat kerestek fel, és általában nem is tártak fel olyan okokat, amelyek miatt gondozásra lett volna szükség. Itt az igazolatlan hiányzások egyrészt még nem érték el azt a kritikus szintet, amely az iskolázási támogatásmegvonását jelentették volna (a törvényi előírás szerint 50 óra feletti igazolatlan hiányzás esetén a tanköteles gyermek védelemben veendő, az iskoláztatási támogatás teljes összege megvonható és eseti gondnok segítségével természetben kifizethető, 2012-től pedig szüneteltethetővé is vált a kezdetben csak felfüggeszthető támogatás)⁹, másrészt a tanuló a beszélgetés során feltehetően megértette a lehetséges kedvezőtlen következményeket. Abban az esetben, amikor valamilyen kezelendő problémát találnak, a szakemberek elsődleges célja megfelelő segítséghez juttatni a gyermeket (szükség esetén családot), miközben az iskolákkal is bizalmi kapcsolatot igyekeznek kialakítani-ápolni, hogy a tanuló visszaillesztése problémamentesen, vagy a lehető legkevesebb problémával történhessen meg. Erre egy példa a gyermekvédelmi gyakorlatból annak a középiskolás lánynak az esete, aki az iskola jelzése miatt került egy gyermekjóléti szolgálat látóterébe. A feltáró munka során kiderült, hogy az igazolatlan hiányzások hátterében olyan pánikbetegség állt, amelynek a család sem volt tudatában. A gyermekjóléti szolgálat vállalta a koordinációt és a kezelés megszervezését. Ennek során többet várt a lányra annak érdekében, hogy ismét képes legyen iskolába járni, és a tanulmányi követelményeknek eleget tenni. Szükséges volt az iskola partnerként való megnyerése is, a családgondozó bizalmat kért a tanulónak. Az igazolatlan órák számának növekedése pedig az orvosi igazolások beszerzésével megállt. Bár az iskola bizalmának elnyerése többszöri esetmegbeszélést igényelt, a beavatkozás eredménye

lehetővé tette, hogy amikor a következő tanévben ismét jelentkezett a probléma – ekkor már a család önként jelentkezett a gyermekvédelmi szolgálatnál – nem volt szükség újabb hosszas egyeztetésekre az intézmények között.

A gyermekvédelemben dolgozó szakemberek meglátása szerint az igazolatlan hiányzások okai között sok esetben a tanulók kamaszkori lázadása áll, beavatkozásukra nincs szükség. Ennél fontosabb a szerepük, ha a háttérben olyan betegség vagy rossz élethelyzet áll, amelynek megoldásához segítség igénybevétele szükséges. Ha a gyermek, fiatal saját magát veszélyezteti, a védelemben vétel keretében bizonyos szolgáltatások igénybevételére kötelezni lehet (például kollégiumi elhelyezés igénylésével). Azonban azt is tapasztalják a családgondozók, hogy az iskolák célja a problémás gyermektől való szabadulás. Ennek példáját mutatja, hogy egyes iskolákban tapasztalható jelenség az igazolások felülbírálatának gyakorlata is. A lemorzsolódás a gyermek érdekének szempontjából pedig egy olyan következmény, amely felveti a szülő(család) és az iskolarendszer felelősségét is. Fontos jelzés – az iskolák felelőssége –, hogy az első iskolai kudarcok már nemritkán alsó tagozatban jelentkeznek, a tanulási zavarok (részképesség-zavarok vagy kisebb problémák) ellátatlansága továbbgördülő, halmozódó problémaként jelenik meg a későbbi években. Ugyanakkor a jogalkotó a lemorzsolódás és korai iskolaelhagyás felelősségét elsősorban a családra, szülőre terheli, ezért szankcionálja pénzelvonással az igazolatlan hiányzásokat, más szereplők, így például az iskola felelősségét nem vizsgálja.

A gyermekjólét, gyermekvédelem preventív tevékenységében nehézséget jelent, hogy a szociális támogatásokra fordítható kiadások mértéke az önkormányzatok anyagi lehetőségeitől is függ (néhány esetben a törvényi előírásnak megfelelő alapellátás finanszírozása is gondot jelent), így a szervezendő szolgáltatások folyamatosan biztosított anyagi lehetőségek híján sok esetben ad hoc jellegű pályázati támogatásokból valósulnak meg. A gyermekjóléti szolgálatok által indított programok egy része a tanuláshoz nyújt segítséget, más része a család működését igyekszik segíteni. Ilyenek a 0–18 éves korosztály támogatására irányuló programok, például a baba-mama klubok, játszóház, tantárgyi korrepetálás, részképesség-zavarok fejlesztésére irányuló foglalkozások, tanulástechnika, egyéni vagy csoportos pszichoterápia, szülői tréning, családterápia, különféle táborok, szabadidős programok, ifjúsági klubok, melynek során a segítség egyénre, családra szabva nyújtanak segítséget. Ezen szolgáltatásokat a családok, gyermekek önkéntesen vehetik igénybe, saját döntésük alapján.

Az intervenció területén szerepük jelenleg kulcsfontosságú. Egyrészt azért, mert a feladat ellátása számukra törvényileg kötelező, másrészt pedig azért, mert jelenleg a gyermekvédelmi szolgálat munkatársai azok, akik a szabályozás értelmében a lemorzsolódás előtt vagy korai szakaszában találkoznak a fiatallal. A munka során egyéni konzul-

A gyermekvédelemben dolgozó szakemberek meglátása szerint az igazolatlan hiányzások okai között sok esetben a tanulók kamaszkori lázadása áll, beavatkozásukra nincs szükség. Ennél fontosabb a szerepük, ha a háttérben olyan betegség vagy rossz élethelyzet áll, amelynek megoldásához segítség igénybevétele szükséges. Ha a gyermek, fiatal saját magát veszélyezteti, a védelemben vétel keretében bizonyos szolgáltatások igénybevételére kötelezni lehet (például kollégiumi elhelyezés igénylésével). Azonban azt is tapasztalják a családgondozók, hogy az iskolák célja a problémás gyermektől való szabadulás.

tációkat folytatnak a fiatallal és a családdal annak érdekében, hogy adott esetben milyen beavatkozások történjenek, a fiatal és a szülőt hogyan lehet a nehéz helyzetben segíteni. Itt nagyon fontosnak gondoljuk annak kiemelését, hogy minden esetben egyénre szabott megoldások kereséséről van szó, mivel minden eset más és más, nincsenek teljesen egyforma megoldások. A szakemberek azt tartják fontosnak, hogy olyan területet találjanak, ahol az adott fiatal vélhetően sikeres lesz, ennek érdekében próbálnak elérhető, egyénre szabott lehetőségeket keresni.

Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy a nevelési-oktatási intézmények szerepvállalása a lemorzsolódás mértékének csökkentésére gyermekvédelmi és gyermekjogi szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bír. Ez alatt elsősorban a személyes kapcsolat, a személyre szóló odafigyelés, törődés értendő, amely segít a tanuló élethelyzetének, speciális igényeinek-szükségleteinek megismerésében, kielégítésében. Minden pedagógusra ró feladatokat, az osztályfőnökök szerepe külön is megemlíthető. Kiemelt figyelmet érdemel a megfelelő iskolai légkör kialakítása, a diákok bevonása a döntéshozatalba (például házirend elkészítése, diákönkormányzatok működtetése), valamint a tanítási időn túli programok biztosítása.

Ha a gyermekvédelem eseteit vizsgáljuk, elmondhatjuk, hogy az iskolában is megjelennek olyan súlyos családi vagy egyéni élethelyzetek, amelyekkel a pedagógusok már nem tudnak mit kezdeni, tudásuk, felkészültségük nem elegendő a mélyebb feltáráshoz, szakszerű segítség nyújtásához. Ezen esetek felismerése és jelzése a gyermekvédelmi intézmények felé a gyermek- és ifjúságvédelmi felelős feladatkörébe tartozott, bár a hiányos együttműködésre több esetben is rámutattak ombudsmani vizsgálatok.¹⁰ Jelenleg azonban sem törvényileg, sem rendeletileg nincs a területnek iskolákban kijelölt felelőse. Ugyanakkor a segítő szakemberekkel való ellátottság iskolai szinten fejlesztést igénylő terület, hiszen a törvényi szabályozás jelenleg csak az iskolapszichológus alkalmazására terjed ki, aki nem tudja felvállalni a gyermekvédelmi feladatok koordinációját is. A gyermekjóléti szolgálatok a maguk eszközeivel képviselik a gyermekek érdekeit, és teszik meg a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy veszélyeztetettségük megszűnjön, más irányokból komplex segítséget nyújtva a családnak, a megoldási lehetőségek köre azonban inkább elvben széles. Ebből a szempontból kiemelendő, hogy az iskolával való együttműködés mindkét szereplő számára kulcsfontosságú: az iskola által nyújtott odafigyelés, személyes törődés a gyermek vagy fiatal helyzetén sokat javíthat, míg a családnak a gyermekjóléti szolgálat speciális segítséget nyújt. Ehhez elengedhetetlen, hogy az iskolák, a pedagógusok a problémás (sok esetben veszélyeztetett) tanulóktól elsősorban ne szabadulni akarjanak, például magántanulói státuszba helyezéssel, hanem a gyermek után nyúljanak, az iskolában való megtartására törekedjenek. A szemléletformálás néhány példája is azt mutatja, hogy elegendő lehet a konzultáció a problémás esetekről a gyermekvédelmi szakemberekkel, amely a kölcsönös bizalom kiépítését szolgálja.

A gyermekjóléti szolgálatok lehetőségeik függvényében igyekeznek kielégíteni a tanulók szükségleteit. Itt azonban nem beszélhetünk kiépült, egyenletesen eloszló, tehát elérhető és azonos tartalommal bíró általános szolgáltatásokról azok ad hoc jellege miatt. A beavatkozások esetében szükséges, hogy komplexebb formában ismerjék azokat a helyi szintű, regionális vagy országos programokat, amelyekbe be tudják kapcsolni a lemorzsolódási szempontból magas kockázati csoportba tartozó fiatalokat, és amelyek által visszavezethetők a tanulás világába. Ennek alapfeltétele, hogy létezzenek olyan elérhető lehetőségek, amelyek megfelelnek a tanulói szükségleteknek.

Kérdéses ugyanakkor, hogy a „lógós” tanulók felkutatását és visszavezetésük segítségét az oktatási rendszer vagy a gyermekvédelmi rendszer feladataként írjuk-e le. A jelenlegi szabályozás utóbbit érvényesíti, figyelmen kívül hagyva az iskolák felelősségét. A szektorközi együttműködés erősítése érdekében fontos lenne az iskola gyermek- és ifjúságvédelmi feladatainak újragondolása, a feladathoz szükséges szakemberek jogszabályok általi biztosítása. Ennek megfelelően szükséges a gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök eddig végzett munkájának áttekintése, értékelése, szakirányú képzésekkel, továbbképzésekkel, szupervíziós támogatással segítése, ezen túlmenően iskolában dolgozó szociális munkások, szociálpedagógusok bevonása is szükséges lenne a tanulók lemorzsolódásának megakadályozása érdekében, akár az iskolán belül szervezendő prevenciós programokra, akár a gyors és hatékony intervencióra gondolunk – néhány hazai példa is alátámasztja ezt. Mindez azonban elképzelhetetlen az iskolai dolgozók szemléletének formálása nélkül.

Irodalomjegyzék

- Balázs Éva, Kocsis Mihály és Vágó Irén (2010, szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2010*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest.
- Czövek Andrea (2010): Megváltozott tanárszerep és tudásanyag az iskolai gyermekvédelemben. Doktori disszertáció. ELTE PPK, Neveléstudományi Doktori Iskola.
- Dakóné Maros Katalin, Simonyi István és Perics Andrea (2007, szerk.): *Gyermek- és ifjúságvédelem a nevelési-oktatási intézményekben. Módszertani segédlet*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.
- Györgyi Zoltán és Nikitscher Péter (2012, szerk.): *Mindennapi ütközések – iskola konfliktusok és kezeléseik*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest.
- Hoffman István (2013): A területi szociális közszolgáltatások igazgatása – nemzetközi kitekintéssel, a közelmúlt és a jelen magyar szabályozásának tükrében. *Esély*, 4. sz. 51–73.
- Fehérvári Anikó (2008, szerk.): *Szakképzés és lemorzsolódás*. OFI, Budapest.
- Herczog Mária (2003): *Gyermekvédelmi kézikönyv*. KJK Kerszöv Kiadó, Budapest.
- Herczog Mária (szerk.): *Figyeljetez ránk! A gyermekjogok helyzete Magyarországon 2006–2012*. Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület, Budapest. http://www.csagy.hu/images/stories/kutatas/Figyeljetez_rank.pdf
- KSH (2011. 06. 22.): Gyermekvédelmi jelzőrendszer, 2010. *Statistikai Tükör*.
- Lannert Judit (2011, szerk.): *Elemzés az iskolázatási támogatás bevezetésének tapasztalatairól*. TÁRKI-TUDOK, Budapest. http://www.t-tudok.hu/files/isktam_zaro.pdf
- Liskó Ilona (2008): Szakképzés és lemorzsolódás. In: Fazekas Károly, Köllő János és Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Ecostat, Budapest.
- Liskó Ilona (2006): A hátrányos helyzetű tanulók iskolázatási esélyei. *Educatio*, 1. sz. <http://oitk.tatk.elte.hu/hu/node/40>
- Makai Éva (é. n.): *Iskolakerülők?* <http://www.ofi.hu/tudastar/iskolakerulok-avagy>
- Maros Katalin és Tóth Olga (2002): Az iskolai gyermekvédelem helyzete. *Kapocs*, december. 4–13.
- Mártonfi György (2013): A hiányszakmát tanuló végzős szakiskolások körében végzett felmérés néhány tanulsága. *Új Pedagógiai Szemle*, 1–2. sz.
- Rácz Andrea (2010): A hazai gyermekvédelem fejlődése a nemzetközi tendenciák tükrében. *Esély*, 6. sz. 4–21.
- Szontagh Pál (é. n.): Iskolakerülők. *Fordulópont*, 23. sz.

Jegyzetek

¹ Alternatív vitarendezés program hatásvizsgálata, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2012. Összesen 49 szakképző- és szakközépiskolában 3908 tanulót kérdeztünk meg és 566 pedagógus töltötte ki kérdőívünket.

² A jogi szabályozás eltérő lépéseket ír elő 16 év alatti vagy azt betöltött, valamint védelembe vett és nem vett tanulóakra. Ezeket nem mutatjuk be részletesen.

³ A 2013 szeptemberéig hatályos 11/1994-es MKM rendeletnek megfelelően.

⁴ Feladatai közé tartozott a különböző preventív programok szervezése is, ezekre részletesen nem térünk ki jelen keretek között.

⁵ 1997. évi XXXI. törvény, melynek alapja az ENSZ Gyermekjogi Egyezménye. A gyermekvédelem legelső szintjei a meghatározó szocializációs közegek (család, iskola) gyermeket oltalmazó működése, a gyermek speciális szükségleteinek kielégítése, az optimális fejlődés biztosítása. Ennek a természetes védelemnek a jelenléte a megelőző gyermekvédelem, amely feladata az iskoláknak és pedagógusoknak. Ennek értelmében a törvény meghatároz több olyan elemet, amelyet be kell építeni a pedagógus munkájába, a közoktatási intézmény életébe (*Czövek*, 2010).

⁶ A törvény szerint a veszélyeztetettség olyan – a gyermek vagy más személy által tanúsított- magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza. Bár a szociális, kulturális és érzelmi depriváció gyakran együtt jár, azonban Herczog Mária (2003) felhívja a figyelmet arra is, hogy súlyos tévedés ezek összemossa.

⁷ A jelzőrendszer a következő szereplők bevonásával működik: közoktatási intézmények, rendőrség, ügyészség, bíróság, egészségügyi szolgáltatásokat nyújtók (védőnői szolgálat, házi orvos, gyermekorvos), személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatók

(családsegítő szolgálat, átmeneti otthon), munkaügyi hatóság, áldozatsegítés és kárenyhítés feladatait ellátó szervek, társadalmi szervezetek, egyházak, alapítványok, munkaügyi hatóság (arra is van lehetőség, hogy állampolgárként bejelentést tegyen valaki, a gyermekjóléti szolgálatnak ebben az esetben is vizsgálatot kell indítania).

⁸ Az iskola a gyámhatóságokról szóló jogi szabályozás értelmében a tanuló 10, 30, majd 50 órányi igazolatlan mulasztása esetén a lakóhely szerint illetékes gyámhatóság felé köteles jelezni. A gyámhatóság néhány speciális esettől eltekintve az első esetben tájékoztatja a szülőt vagy érintettet a következményekről, az 50 órától szóló jelzés után pedig eredményezi a kincstárnál az ellátás szüneteltetését.

⁹ Itt fontosnak tartjuk jelezni, hogy a NEFMI közlései szerint 2010. augusztus – 2012. február közötti időszakban országosan 11.200 gyermeket érintett kedvezőtlenül az univerzális családi pótlék iskoláztatási támogatással alakítása és feltételekhez kötése miatti rendelkezés. Ezen gyermekek több mint 70 százaléka hátrányos helyzete miatt rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesült. Annak vizsgálata azonban, hogy a tanuló miért nem járt iskolába, hogyan lehetnének a tanulók, szülők és tanárok ösztönözhetőek, nem történt meg (*Herczog*, 2012).

¹⁰ Lásd erről: <http://www.csagyi.hu/jo-gyakorlatok/hazai/item/877-az-ombudsman-a-gyermekvedelmi-es-szakellato-intezmenyek-egyuttmukodesenek-problemajarol>

A tanulmány a 2013. november 8-án, a XIII. Országos Neveléstudományi Konferencián elhangzott előadáson alapul, melyen a TÁMOP 3.1.1-11/2012-0001, „XXI. századi közoktatás – fejlesztés, koordináció” kiemelt projekt keretén belül zajló kutatás eredményeit ismertettük.